

Искам да се спра на още един въпрос във връзка с идеализацията и романтиката: романите „Синовете на човека с каменно сърце“ и „Под игото“ са некролог за загиналите герои. Реализмът не е характерен за некролозите. И наредът казва: За мъртвите или добро, или нищо. Разбира се, Йосиф и Вазов са се придържали към тази народна мъдрост. З. Стоянов обаче с присъщата си по варварски неметафизична твърдост е считал, че смъртта не е алиби, дори и да е героическа. Затова е точен при предаване на събитията от Априлското въстание. В „Записките“ е очертан оня български път, по който литературата би могла да навлезе в световната литература. Тъкмо затова самият З. Стоянов е един от гениите, които си е заслужавало да познава цяла Европа.

Но май някои и днес не желаят да видим истината в нейната същина, иначе отдавна щяхме да сме се включили в европейското кръвообращение не чрез импорт на западна кръвна плазма, а като донори с нова кръв. Възприемайки постиженията на западната литература, дори когато създаваме съвършени произведения, творбите ни ще си остават за Европа само *слабо вино*. Упадащите, изтощени култури винаги са били опреснявани от варварските народи, носещи нова кръв, своите скрити резерви. Развитието на Месопотамия е било обновявано от неизследваните все още култури на семити, касити, асирийци, персийци. Гръцките полиси са се нуждаели от помощта на Александър Македонски, за да елинизират Изтока. А германските варвари вливат нова кръв в Рим.

И тъй: митологизациите на Йосиф и Вазов лишават унгарската и българската литература от възможността да поемат по нови пътища. В края на XIX в. у нас, извън захранваната от Запада култура на „учените глави“, се шири необхватна и автономна народна култура. Вазов и Йосиф прорязват такива дълбоки коловози по литературното трасе, че десетилетия наред ни един писател, посегнал към националната тема, не успява да излезе от него. Ето защо литературата ни не бе в състояние да върви в крак с Европа, нито да даде шанс на народното мислене и народната културна съкровищница да се реализират във високи образци.

Разбира се, въпреки тия резерви „Синовете на човека с каменно сърце“ и „Под игото“ имат и благоприятно влияние. Йосиф и Вазов оказват ферментиращо и стимулиращо въздействие върху формирането на модерната унгарска и българска проза. В литературата ни като наследство и до днес е жив специфичен модел на романтика и поетичност. Следите му откриваме както при Геза Гардони, Ференц Мора, Гюла Круди, така и при Йордан Йовков, Фани Попова-Мутафова, Стоян Загорчинов, Константин Петканов или при Димитър Талев, Генчо Стоев и Антон Дончев. Доколко това влияние е наистина благотворно, може да се спори. Несъмнено е обаче, че и двамата са класически тип писатели на средноевропейската романтика. Твърдо и смело защитават позицията, че изкуството има възвишени национални и културни задачи във време, когато следовниците на модерните течения вече доста рязко провъзгласяват своите предпочитания, че само бездарни творци, схващащи ограничено собствената си роля, посвещават таланта си на националните тежнения.

Те са на писателското поприще повече от половин столетие. През цялото това време с неутолима жажда търсят красотата и с огнен плам служат на националното дело. Посвещават се изцяло на родината. Средноевропейско е и това, че патриотичната национална тема изтласква от произведенията им общо-